

Bevezető

Újvári Edit

A kulturális identitás kérdésköre és kutatásának lehetséges irányai. A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézetének identitáskutató programja.

A NEMZETISÉGI – NEMZETI – EURÓPAI IDENTITÁS konferenciát – amelynek előadásaiból készült tanulmánykötetet tartja kezében a kedves olvasó – egyetemi kutatóműhelyünk rendezte 2008. november 12–13-án a Szülőföld Alap pályázati támogatásával. A konferencia a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézetének kutatási programjába illeszkedett.

Az Intézet Identitáskutató műhelye 2007 júniusában alakult, kutatási programjaként a kulturális identitás kérdéskörét határoztuk meg. Az identitás, amelyen mind az egyén, mind egy adott közösség önmeghatározását, azonosságtudatát értjük, úgy véljük, a kultúra aspektusából adekvát módon elemezhető és kellően átfogó téma, hogy közös kutatóprogramként megállja a helyét. Intézetünk oktatói eddigi kutatásait integrálhatják és továbbgondolhatják ebben az irányban.

A bevezető tanulmány első része elméleti megközelítésű, a kulturális identitás fogalmának körüljárására vállalkozik, majd a második részben öt, intézetünkben körvonalazódó kutatási programot mutat be, amelyeknek kidolgozása kutatóműhelyünkre vár. Konferenciakötetünk ennek a munkának első jelentős eredményét publikálja.

1. Identitás – kulturális identitás

Az identitás kulcsfogalmait a téma legkiemelkedőbb hazai kutatója, Pataki Ferenc nyomán határozhatjuk meg. Bár az identitás fogalma a görög tudományos gondolkodáson belül a logikában körvonalazódott először – a *principium identitatis* elve¹ – modern értelmét a pszichológiai, majd szociálpszichológiai kutatások határozták meg.

¹ „a valóságban minden dolog azonos önmagával, s csak mint önmagával azonos dolog gondolható el.” PATAKI Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom*. In *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Válogatta: LENGYEL Zsuzsanna. Budapest: Osiris, 1997. 512.

„Az identitás a tudat ügye” – szögezi le Jan Assmann a kulturális emlékezés kollektív önelképzelést erősítő szerepét elemezve.² Az identitás kategóriáját pszichológiai értelemben eredendően emberi szubjektivitásként, a személyiség énfelfogásaként, önazonosságaként definiálták, de a problémakör behatóbb vizsgálata bebizonyította: nem létezik elszigetelt, ún. „Robinson-identitás”, az ember mint közösségi lény, önmagát is csak csoportjának értékei, elvárásai mentén képes meghatározni, a csoport által használt kommunikációs formák segítségével.³ Valójában tehát az identitást eredendően a társadalmi azonosságtudat jelenségének tekinthetjük. Pataki szerint az identitás kategóriája abban a metszéspontban helyezkedik el, ahol az egyén társadalmi reprodukciója és a „társadalmi rendszerek reprodukciója” találkozik.⁴ Jan Assmann a személyes és a kollektív identitás közötti viszonyt elemezve kiemeli, hogy a csoport-azonosság (Mi) elsőbbséget élvez az egyén-azonossággal (Én) szemben, azaz maga az identitás társadalmi, „szociogén” jelenségnek tekinthető. Ugyanakkor a kollektív önazonosság jellegzetes társadalmi konstrukció, valójában szimbolikus fikció, amely kizárólag a csoportot alkotó egyénekhez kötődik.⁵

Karl R. Popper ismeretelméletében az emberi öntudat, azaz az én-tudat kialakulását ugyancsak a kultúra világával (az emberi elme teremtette ún. „3. szférával/világgal”) való kölcsönhatásból eredezteti. Bár, mint hangsúlyozza, az emberi identitás, az ön- és éntudat kifejlesztésére való hajlam velünk született, az emberi személyiség kibontakozásához a társas érintkezés, egy nyelv elsajátítása (annak kommunikáción túli leíró és érvelő funkcióinak értő használata), a kultúra világába való bekapcsolódás szükséges.⁶ Az emberi elme produktumainak összessége, a kultúra – a specifikusan emberi funkcióknak, az emlékezetnek és a nyelvnek köszönhetően – állandó kölcsönhatásban áll az elmével, az egyes emberi énnel; valójában képes formálni, alakítani azt.⁷

Az embert foglalkoztató ún. „végső kérdések”, a mitológiák, majd a filozófia „Honnan jövünk, kik vagyunk, hová tartunk?” kérdésfelvetései nem véletlenül fogalmazódnak meg többes szám első személyben. Önazonosságunk is csak csoportunk hagyományaihoz való viszonyban körvonalazódhat. A személyes (perszonális) identitás,

² ASSMANN Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest: 1999. 129.

³ HEWSTONE, M. – STROEBE, W. – CODOL, J-P. – STEPHENSON, G.: *Szociálpszichológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1997. 431.

⁴ PATAKI Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom*. In *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Válogatta: LENGYEL Zsuzsanna. Budapest: Osiris, 1997. 513.; vö.: HEWSTONE, M. – STROEBE, W. – CODOL, J-P. – STEPHENSON, G.: *Szociálpszichológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1997. 431.: „azonosságtudatunk szorosan kapcsolódik különféle csoporttagságainkhoz.”

⁵ ASSMANN Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest: 1999. 129–132.

⁶ POPPER, Karl R.: *Megismerés, történelem, politika*. Válogatott írások és előadások. Budapest: AduPrint, 1997. 84–86.

⁷ POPPER, Karl R.: *Test és elme*, Budapest: Typotex, 1998. 142–155.

amelynek tapasztalati kerete és alapja az egyéni élettörténet, beleágyazódik a szociális identitásba, amely a csoport, a közösség szintjén konstruálódik, és nemzedékek sokaságának hagyományait és tapasztalatait ötvözi, formálja nemzedékről nemzedékre.⁸ Csányi Vilmos humánetológiai könyvében a csoportidentitás kapcsán egyenesen „csoportindividualitás”-ról ír, amely az ember egyik fajspecifikus tulajdonsága. Az emberi csoportokra kezdettől speciális szokások, nyelvhasználat, rítusok stb. – azaz kultúrák – voltak jellemzőek, amelyek az adott csoportot mint önálló entitást jellemezték, egyéni, más csoportoktól eltérő karaktert adva nekik. Az egyének tehát eredendően a csoport identitásában határozhatták meg önmagukat is.⁹ Az azonos kultúrához tartozó emberek közössége mind a csoport-, mind az egyéni identításra a kultúra elsajátítása során tettek/tesznek szert. A csoportidentitást csak a szociokulturális önazonosság – a közös tudás, a hagyományok, a szokások gyakorlata teremtheti meg és tarthatja fenn. A premodern kultúrákban domináló csoportidentitásról elsősorban az európai modernitásban, az individualizmus előtérbe helyezésétől kezdődően került át a hangsúly az egyéni identításra.¹⁰

Az identitás kutatásában tehát számos, elsősorban az individuum és a közösség egymásra hatását elemző megközelítés létezik. A kulturális identitás meghatározásához talán a legfontosabb annak átgondolása, hogy melyek a közösségi identitás összetevői és szerveződési elvei, szerkezeti jellegzetességei. Ha az identitás tartalmi összetevőit vizsgáljuk, a szakirodalomban számos szinonim kifejezést találunk. Pl. Erikson (az identitáskutatás egyik úttörője) az identitáselem, mások az identitáskomponens, identitáskategória kifejezéseket alkalmazzák. A kultúra domináns voltát jelzi, hogy az identitáselemeket minden esetben „*meghatározott társadalmi-kulturális jelentéseket hordozó kategóriák képviselik.*”¹¹

Identitásunk tartalmi elemei ugyanis olyan összetett tudásegységek, amelyek történeti, kultúrtörténeti dimenzióval rendelkeznek. Az identitáselemek többségénél, pl. az etnikai, a szakmai, vagy akár az ideologikus alapon meghatározott identitások vonatkozásában is a kultúra az alapvető tényező. Ugyanis mindig az adott csoport kultúrája – a kultúra értékkategóriái, hagyományrendszere – határozza meg az identitásmintákat, amelyek nyomán az identitáselemek konkrét formát ölthetnek. Az identitásminták tehát a kultúra részei, létrejöttüket a kollektív identitásképzés eredményeinek tekinthetjük. A kultúra – a

⁸ PATAKI Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom*. In *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Válogatta: LENGYEL Zsuzsanna. Budapest: Osiris, 1997. 515.; ASSMANN 141–142.

⁹ CSÁNYI Vilmos: *Az emberi természet. Humánetológia*. Budapest: Vince Kiadó, 1999. 161–162.

¹⁰ SOMLAI Péter: *Szocializáció*. Budapest: Corvina. 1997. 140–142.

¹¹ PATAKI Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom*. In *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Válogatta: LENGYEL Zsuzsanna. Budapest: Osiris, 1997. 517.

legtágabban értelmezve, az ember szellemi és anyagi termékeinek összességét értve rajta¹² – érték kategóriákat, ezáltal identitásmintákat is közvetít, amelyekkel azonosulhatunk, vagy éppen ellenükben új értékeket határozhatunk meg. A személyiség a közösség által közvetített identitásminták viszonylatában határozza meg önmagát. Egyes elméletek szerint a modern és a későmodern/posztmodern korban az identifikáció folyamata, melynek során a kulturális identitás kialakulhat, éppen a szerkezeti és intézményi változások következtében – a premodern hierarchiák és tradíciók megkérdőjeleződésével, felbomlásával – elvesztette korábbi stabilitását.¹³

Összegezve az eddigieket: a kulturális identitást úgy határozhatjuk meg, mint a közösség – és benne az egyén – azonosságtudatát alakító értékek, normák, viselkedésminták, tudás- és hagyományrendszerek összességét.

Úgy vélem, Pataki Ferenc alábbi megállapítását – „*A jelenkori társadalmak különböző metszetű (nemzedéki, lokális, politikai, nemi, réteg) csoportjai szakadatlanul folytatnak identitásminta-képzési műveleteket...*”¹⁴ – időben és térben a legszélesebb emberi dimenzióra kivetíthetjük. Hiszen minden korban, társadalmi pozícióban a csoportok és az egyének a kultúrájuk által közvetített identitásminták alapján konstruálták/ják saját identitásukat, ahogy ezt pl. Assmann fentebb említett, *A kulturális emlékezet* című könyve ókori példák elemzésével mutatja be. A szubjektum az adott kultúrában formálódó, hagyományozódó identitásminták révén formálódik, alakul. Ez a folyamat a globalizálódó, kulturálisan összetettebbé váló világban egyre dinamikusabbnak tűnik.

Az identitás tehát csakis egy adott közösséghez való tartozás vonatkozásában épül fel, és minden esetben az adott közösség kultúrájának hagyomány- szokás- és értékrendszerei közvetítik az identitás tartalmi összetevőit. Még a premodern kor viszonylag statikus identitásmintái mentén zajló identifikáció is kisebb mérvű változásokkal járt. Az identitás tehát nem statikus, hanem dinamikus jelenség, hiszen számos tényező függvénye és maguk az identitásminták – történeti/kultúrtörténeti jellegüknél fogva – változhatnak is, különösen a modernizáció, majd még inkább a globalizáció korától. Megrendülhetnek korábbi identitások,

¹²Elsősorban a kulturális antropológia kultúraelmélete képviseli az átfogó kultúra meghatározást. Pl. A. L. Kroeber azt az álláspontot képviseli, hogy a kultúra vagy civilizáció a legátfogóbb összefüggéseket fedi, egyfajta totalitást fejez ki (BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem Kiadó. 1997. 160.). L. White az emberi fajra jellemző jelenségek halmazaként, „a társadalmi öröklés” formájaként definiálja a kultúrát. (BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem Kiadó. 1997. 461.)

¹³HALL, Stuart: A kulturális identitásról. In FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris, 1997. 60–85.; SOMLAI Péter: *Szocializáció*. Budapest: Corvina. 1997. 140–144.

¹⁴PATAKI Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom*. In *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Válogatta: LENGYEL Zsuzsanna. Budapest: Osiris, 1997. 518.

az „identitásválság” jó esetben új identitás keresésére és kialakulására ösztönözhet – ahogy erre pl. Palánkai Tibor is felhívja a figyelmet *Globalizáció – civilizációk – Európa* című tanulmányában.¹⁵

Amikor tehát az identitás problematikáját a kultúra világa felől közelítjük meg, akkor átfogó képet nyújthatunk nem csak az identitás lényegi, tartalmi összetevőiről, hanem az identitásképzés dinamikus jelenségvilága is értelmezhetővé válik, az egyén és közössége, csoportja identitás-alakításának folyamatai is feltárhatóvá válnak.

2. A kulturális identitáshoz kapcsolódó kutatási programok

Az alábbiakban olyan öt kutatási téma felvázolására törekszem, amelyeknek kidolgozásához adottak a Felnőttképzési Intézetben a személyi feltételek. Intézetünk oktatói a kulturális identitáshoz kapcsolódó egyes részterületek kutatását már folytatják, illetve a közös programhoz, az öt kiemelt kutatási témához illeszkedő egyéni kutatási tervet készítettek. A kutatási programok rövid ismertetései ezen alapulnak.

2.1. A nemzetiségi identitás, regionális hatósugarú identitásvizsgálatok

A 19–20. század meghatározó identitástényezője a nemzeti, etnikai identitás kérdésköre volt, ennek kutatása az új elméletek tükrében tanulságok sokaságát rejtheti magában. Művelődéstörténész szakemberek számára kézenfekvő az etnikai identitás kutatása, hiszen alapvetően kulturális, nyelvi (anyanyelvi), történelmi, vallási hagyományok mentén behatárolható identitásról van szó.¹⁶ Kutatás tárgya lehet a nemzeti és az etnikai identitás meghatározása, pontos definiálása, történeti jellegének feltárása¹⁷, valamint a két identitásforma közötti összefüggés, különbözőség és viszony elemzése is. A kisebbségi lét megőrzésének bázisát egyre inkább a kollektív kulturális tradíciók jelentik, amely sikeresen kutatható a magyarországi nemzetiségi területeken, illetve határainkon átnyúló regionális kutatás keretében a délvidéki magyarság körében. A modern kor jellegzetes identitásformájának, a nemzeti identitásnak a késő modernitás/posztmodern korszak globalizálódó világában való változása is aktuális kutatási téma.¹⁸

¹⁵ PALÁNKAI Tibor: *Globalizáció – civilizációk – Európa* In: *Magyar Tudomány* 2002.06. 814.; ASSMANN Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest: 1999. 138.

¹⁶ PALÁNKAI A. D. Smith ezirányú kutatásait emeli ki: PALÁNKAI Tibor: *Globalizáció – civilizációk – Európa* In: *Magyar Tudomány* 2002.06..

¹⁷ KOMORÓCZY: Meddig él egy nemzet? Nemzeti identitás vitáinkhoz: egy másként gondolkodó nézetei az ókori keletről. In KOMORÓCZY Géza: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Budapest: Osiris Kiadó, 1995. 279–312.

¹⁸ HALL, Stuart: A kulturális identitásról. In FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris, 1997. 68–75.

A nemzeti identitás jelentőségének változásához köthető problémakör a globalizáció sajátos, kultúrára vonatkozó vetülete, a heterogén kulturális hatások erősödő befolyása. A multikulturalizmus egyrészt a 20. század végétől egyre hangsúlyosabb jelenség, másrészt a helyi, nemzeti kulturális tradíciókat átformáló, gyengítő hatásával is számot kell vetnünk.¹⁹ A kulturális sokféleség és a különböző identitású csoportok egymásmellettisége új, ellentmondásokkal terhelt kihívásokat generál. A késő modernitás/posztmodern korszak vizsgálata során a kutatók az új kulturális identitást a diszkontinuitás, a széttöredezettség, a diszlokáció fogalmaival írják le.²⁰ Ennek számos eleme vizsgálható, többek között a mindennapi életmódot, divatot, gasztronómiai szokásokat befolyásoló vetülete is.

2.2. A könyvtáros és a kultúraközvetítő szakmai identitás, valamint a kulturális intézményrendszerek identitáskonstruáló szerepének elemzése

A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán működő Felnőttképzési Intézet oktatóinak kutatásaiban jól összehangolható program a könyvtáros, az informatikus könyvtáros, a múzeumpedagógus, -andragógus, a népművelő/kultúraközvetítő és az andragógus szakemberek életpályáinak, szakmai identitásának felmérése, a változások elemzése, az új kihívásoknak való megfelelés jegyében.

Az információs technológia rohamos fejlődése, az új társadalmi elvárások nem csak az kulturális intézményrendszer átalakítását vonja maga után, hanem a szakembereknek is alkalmazkodniuk kell az új igényekhez, feltételekhez. A hallgatók bevonásával végezhető kutatás mind a könyvtáros, mind a kultúraközvetítő szakemberek szakmai és hivatás identitásának felmérését célozhatná kérdőívek, interjúk elemzésével és értékelésével.

A kulturális identitás vizsgálatának fontos terepe az egyetemes, nemzeti és regionális kulturális örökség értékeinek közvetítői: a közgyűjtemények és a múzeumok. A közgyűjtemények arculatának, kiállítási koncepcióinak elemzése során feltárulhatnak az általuk közvetített múlt- és jelenbeli értékek és üzenetek mint identitáskonstruáló tényezők.

2.3. A kulturális identitásminták vizsgálata

A kommunikáció formáinak, jellegének, intenzitásának meghatározó szerepe van egy közösség identitásának alakításában. Az oktatás, a média, a kultúraközvetítés identifikációs szerepének kutatása szintén számos tanulsággal szolgálhat. Pozitív és negatív példák sokasága

¹⁹ FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris, 1997. 7–28.

²⁰ HALL, Stuart: A kulturális identitásról. In FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris, 1997. 62–63.

mentén elemezhető, pl. a diszkriminációk elleni fellépés kommunikálása, vagy a diktatúrák propaganda kommunikációja által alakított identitás esetei; az identitáskonstruálás mechanizmusának, az ünnepek identifikációs szerepének jellegzetességei. Tanulságos lehet a tömegkommunikáció, a reklám, a populáris kultúra és az egyes szubkultúrák által vezérelt identitásminták befolyásoló hatásainak értelmezése is.

Ugyancsak a kulturális identitásminták kutatásához köthető tematika az Európai Unió kapcsán felvetődő identitás kérdésköre, amelynek kultúrtörténeti és -elméleti, valamint kultúrpolitikai dimenziói egyaránt érdekes kutatás programnak ígérkeznek. Elméleti síkon felvetődik: az identitási kötődések viszonyrendszerébe hogyan ágyazódik be az európai uniós identitás.²¹ Tanulmányok sokasági elemzi pl. a nemzeti identitás és az európai identitás viszonyát, szociológiai felmérések alapján.²² Történeti megközelítésben elemezhető az is, hogy a magyar kultúrában milyen hagyományok képviselik a kora-középkortól datálható közös európai kultúrát. Ehhez kapcsolódik az andragógia szakos hallgatók bevonásával történő kutató munka, melynek során Szeged kiemelkedő építészeti emlékeit elemezzük abban a vonatkozásban, hogy az összeurópai korstílusok mennyiben határozták meg városunk arculatát. Szentkirályi Zoltán építészettörténész megállapításából indultunk ki, mely szerint „Az építészet története... az emberi kultúra, a civilizáció »anyagba formált története«.”²³ Azaz az építészet bizonyos tekintetben a kulturális identitás jellegzetes megnyilvánulása, de egyben kerete, formálója is.

2.4. A környezettudatosság mint új érték- és identitásformáló tényező

Korunk legjelentősebb problémájaként határozhatjuk meg a globális méretű ökológiai válságot, amelynek enyhítését kizárólag a minél szélesebb csoportokat érintő identitásváltástól remélhetjük. A 20. század fogyasztói kultúrájának árnyoldalai az ezredfordulóra fenyegetően kirajzolódtak – a „minél többet, minél több embernek” növekedés-központú fogyasztói identitása tarthatatlannak bizonyul, új értékek számbavételével megfogalmazódó új identitásminták szükségesek. Olyanok, amelyek a természeti értékek védelmét hatékonyan elősegítő magatartásra ösztönöznek. Az értékeket pedig a kultúra és a tradíciók közvetítik az emberek számára. Ezért is lényeges, hogy pozitív

²¹ ROSTOVÁNYI Zsolt: Európai identitás In HARGITA Árpádné – IZIKNÉ HEDRI Gabriella – PALÁNKAI Tibor (szerk.): *Európa kislexikon. Az Európai Unió és Magyarország.* Bp., Aula Kiadó, 1999. 78.

²² PL. KOLLER Boglárka: Nemzeti és európai identitás. In HEGEDŰS István: *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány. Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet. 2006. 17–44.

²³ SZENTKIRÁLYI Zoltán: *Az építészet világtörténete.* I.–II. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 1980. 13.

üzenettel kapcsolódva ne lemondásként, hanem tudatos, értékelvű választásként, identitásmintaként jelenjen meg a fogyasztás mértékének csökkentése mint közösségi és egyéni cselekvési program.²⁴ Ráadásul ennek a kérdéskörnek az elméleti dimenzió mellett kétségtelen a gyakorlati (alkalmazott) jelentősége, és a jövőnkre vonatkozó felelőssége is.

2.5. A különféle identitásmodellek hatása az egyéni identitásra

Az egyén identitásának kapcsolódása a közösségi identitáshoz sokrétű terepmunka elemzésével, értékelésével kutatható. A csoportidentitás a történelem – különösen a 20. század történelme – során sokszor drasztikus változáson ment keresztül, amely döntően befolyásolta az egyéni élethelyzeteket. A változó identitásmodellek egyént meghatározó elemei valós élettörténetekben is kirajzolódnak, ezek interjúk és kérdőíves módszerrel történő gyűjtése szolgálhat alapul a kutatási eredmények kidolgozásához, közzétételéhez.

*

A röviden vázolt öt fő kutatási téma égisze alatt egyedi kutatóprogramok körvonalazódnak, kidolgozásukkal intézetünk hozzájárulhat a kulturális identitás elemzéséhez. A műhelymunka során a tavaszi és az őszi félévekben tematikus programokat szervezünk, amelyekben egy-egy identitás-téma kerül a középpontba.

Ugyanakkor a kört tágítva konferencia szervezésére is vállalkozunk, amelynek első eredménye a **NEMZETISÉGI – NEMZETI – EURÓPAI IDENTITÁS konferencia** volt, amelyen magyarországi, vajdasági, erdélyi kutatók egyaránt képviseltették magukat. A konferencia szekciói három témakör köré csoportosultak. Az elsőnek *Az Európai Unió kulturális politikája és a kulturális identitás* volt a témája. A másodiknak *Az oktatás és a felnőttképzés identitáserősítő jelentősége*. A harmadik szekció csoportot, amely mindenek előtt a nemzeti és nemzetiségi identitás jelenségeit vizsgálta, *A mindennapi kultúra szerepe az identitás megőrzésében* címen szerveztük.

Az előadásokat szerkesztett változatban adjuk közre, abban a reményben, hogy a tanulmányokkal segítjük az identitás összetett problémakörének értelmezését, megértését.

²⁴ LORENZ, Konrad: *Embervoltunk hanyatlása*. Budapest: Cartafilus, 1997. 240.